

Статті

Петро ЧОРНИЙ

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ
СТАНОВИЩЕ
ЄВРЕЙСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ
УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1919-1939 рр.)**

Petro CHORNIЙ. On Socio-Economical Position of Jewish Ethnical Group in Ukrainian Galicia at Inter-War Period (1919 to 1939).

Історики та етнологи, яких цікавлять етнокультурні запозичення і національно-етнічні взаємовпливи, вважають Східну Галичину однією з найцікавіших, з погляду дослідника, територій. Зокрема, їхню увагу привертає не лише поліетнічна особливість краю, але й те, що в більшості випадків соціальний статус місцевих жителів збігався з їхньою етнічною приналежністю¹. Інакше кажучи, українці були переважно селянами, поляки – поміщиками, держслужбовцями та керівниками освітніх установ, а євреї – представниками торгово-промислового класу і вільних професій. Звичайно, в кожній із зазначених категорій були винятки, оскільки частина українців належала до інтелігенції, а частина євреїв очолювала державні інституції. Відповідна ситуація склалася задовго до міжвоєнного періоду й набула великого відлуння саме у 20-30-их рр. ХХ ст. Стосовно поляків, то незважаючи на те, що вони переважали у вищезазначених сферах життєдіяльності, все ж основна їх частина (81%)² була зайня-

¹Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К., 2006. – С. 36.

²Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. – Warszawa, 1924. – Т. XIII: Województwo Lwowskie. – S. VIII; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej

та в сільському господарстві. Значний відсоток поляків належав до категорії селян, особливо на пограничних територіях, де проживали й українці. Траплялося, що серед великих землевласників були також євреї, що засвідчують зібрані автором польові етнографічні матеріали, які наведемо згодом.

У пропонованій статті маємо на меті з'ясувати соціально-економічне становище єврейської етнічної групи на тлі різноманітного поліетнічного і мультикультурного простору української Галичини, визначити його динаміку та характерні особливості.

Український історик Ярослав Грицак, аналізуючи соціально-економічне становище єврейського населення на пограничних землях Галичини у другій пол. ХІХ ст., оцінив його так: “Іудейська спільнота швидко диференціювалася під впливом реформ 1860-х років, які, серед іншого, скасували старі феодальні обмеження та заборони щодо євреїв. Більшість євреїв залишалась міською біднотою, навіть якщо займалася торгівлею та ремеслом. Верхівку становили сім'ї рабинів серед правовірних іудеїв та цадиків серед хасидів. Багатші й освічені євреї пробували себе в нових ролях: підприємців, землевласників, представників вільних професій. Значна частина їх асимілювалась у місцеве німецьке або польське середовище. Серед русинів євреїв практично не траплялося”³.

Отже, соціальна структура єврейського населення склалася ще в період Австро-Угорщини, що зумовили два чинники: концентрація представни-

Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. – Warszawa, 1923. – Т. XV: Województwo Tarnopolskie. – S. VIII; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Statystyka Polski: Seria C. – Warszawa, 1938. – Zesz. 68: Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – S. 412; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Statystyka Polski: Seria C. – Warszawa, 1938. – Zesz. 65: Województwo Stanisławowskie. – S. 296; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Statystyka Polski: Seria C. – Warszawa, 1938. – Zesz. 78: Województwo Tarnopolskie. – S. 269.

³Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 37.

ків цієї етнічної групи в містах і містечках та слабкий індустріальний розвиток на західноукраїнських землях.

Зосередження євреїв у міському середовищі визначало специфіку їхньої соціальної структури. У міжвоєнний період вони становили 40-45% міщан української Галичини, займаючись ремеслами, гуртовою і роздрібною торгівлею, лихварством, орендою землі, домашніми послугами⁴. Євреї здійснювали також важливу посередницьку функцію між містом та селом, яка полягала в забезпеченні потреб міського населення товарами сільськогосподарського виробництва і, навпаки, селян промисловими та ремісничими виробами. Кустарі і ремісники становили 26-28% від усієї кількості євреїв. Були це переважно кравці, шевці, ювеліри та оптики. Часто євреї займалися виробництвом міцних напоїв і кондитерської продукції. Користуючись сучасною термінологією, майже вся сфера послуг (шинки, готелі та перукарні) теж належала їм.

Так чи інакше, але соціально-економічна структура єврейського населення української Галичини у 20-30-их рр. ХХ ст. майже не змінилася порівняно з попереднім (довоєнним) періодом. У 1921 р. у сільському господарстві було зайнято лише 5,7% євреїв. Були це, переважно, орендарі та самостійні господарники. У промисловому виробництві, торгівлі та сфері обслуговування їхня кількість сягала 80,7%⁵. Загалом єврейська торгівля поділялась на транзитну та підрядно-постачальну. Транзитна торгівля – це доставка широкого вибору продукції до різних міст і складських пунктів. Продукти закуповували великими партіями в багатих землевласників, а менш заможні торговці закуповували хліб на ярмарках у селян, після чого їх відправляли у визначені місця збуту⁶. Заможні торговці відправляли переважно

транспортні підводи до пункту призначення через відомих єврейських комісіонерів, а менш заможні та дрібні купці продавали свій товар безпосередньо покупцю. Підрядно-постачальна торгівля велася за попередньо укладеними умовами з державною казною і приватними особами та торгівельними установами⁷.

Такі види ремесел, як кравецтво і ювелірна справа, євреї опанували майже повністю⁸. Водночас лише 33,9% євреїв були зайняті у виробничій сфері. Серед інших етнічних спільнот, які проживали у Другій Речі Посполитій, цей показник становив 54,2%. Усе це зумовило низку суперечностей між професійною структурою євреїв та економічною структурою Польської держави⁹. Були також єврейські робітники в нафтовій, озокеритній та інших галузях видобувної промисловості. Однак, основним заняттям єврейського населення в містах та селах і надалі залишалась торгівля, яка на місцях поділялась на стаціонарну, гуртову та роздрібну. У міжвоєнний період у цій галузі працювало від 45%¹⁰ до 60%¹¹ євреїв. Цей показник не залежав від величини та економічного розвитку того чи іншого населеного пункту, оскільки в центральному місті воєводства у сфері товарно-грошових відносин єврейське населення становило 58%¹². Схожа ситуація спостерігалась не лише на території української Галичини, але й Польщі загалом (див. табл. 1).

снаряженой Императорским русским географическим обществом Юго-Западного отдела. Материалы и исследования. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 7. – С. 82.

⁷Там само.

⁸Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. Евреи Восточной Галиции, Западной Вольни, Буковины и Закарпатья в 1933-1945 гг. – Львов, 1998. – С. 20.

⁹Качараба С. Еміграція євреїв із Західної України в Палестину у 1919-1939 роках // Україна Модерна. – К.; Львів, 2002. – Ч. 7. – С. 119.

¹⁰Wierzbieniec W. Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienie demograficzne i społeczne. – Rzeszów, 2003. – S. 131.

¹¹Ковба Ж. Людність у безодні пекла... – С. 23.

¹²Меламед В. Єврейське суспільство Львова у міжвоєнний період (1918-1939 рр.). Етнополітичні і соціальні аспекти // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції (Київ, 21-22 серпня 1995 р.). – К., 1996. – С. 79.

⁴Ковба Ж. Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки "остаточного розв'язання єврейського питання". – К., 1998. – С. 23.

⁵Bornstejn J. Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce // Sprawy Narodowościowe. – Warszawa, 1939. – № 1-2. – S. 43-98.

⁶Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край,

Таблиця 1

Кількісне співвідношення іудейського населення Польщі відповідно до їхньої соціально-професійної зайнятості станом на 1931 р. (Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939.— Warszawa, 1985.— S. 100.)

Професійна сфера	Разом (в тис.)	Використовуючи найману працю		Не використовуючи найману працю		Розумова діяльність		Кустарне виробництво	
		тис.	%	тис.	%	тис.	%	тис.	%
Загалом	3 111	234	7,5	1 861	59,8	207	6,6	659	21,2
Рільництво	125	18	14,4	80	64	2	1,6	26	18,4
Промисловість	1 313	137	10,5	654	49,8	49	3,7	473	36
Торгівля, кредит	1 140	60	5,3	936	82,1	57	5	87	7,6
Транспорт і комунікація	139	4	2,9	113	81,3	5	3,6	17	12,2
Інші сфери	374	15	4,01	77	20,5	93	24,8	38	10,1

З наведених у таблиці даних бачимо, що серед представників іудейського віросповідання найбільш поширеними сферами діяльності була торгівля і промисловість. Значна кількість євреїв працювала у сфері шкільництва (20%) та охорони здоров'я (27%)¹³.

На поч. 20-их рр. ХХ ст., коли західноукраїнські землі відійшли до Другої Речі Посполитої, на соціальний склад єврейського населення, а також інших етнічних груп, почали впливати обмеження, які застосували органи польської державної влади. Передовсім вони стосувались системи державного управління, що засвідчують дані, згідно з якими серед держслужбовців різних категорій домінували виключно поляки – близько 80%; у середньому 11-14% посад займали євреї і лише 5% розділили між собою українці та білоруси¹⁴. З 1923 р. також запроваджується відсоткова норма навчання євреїв у середніх та вищих навчальних закладах, що зумовило зменшення кількості єврейських студентів та учнів середніх шкіл¹⁵.

Однак, це суттєво не вплинуло на середній рівень освіченості євреїв, оскільки в серед. 1920-их рр. питома вага письменних серед цієї етнічної групи становила 70%, тоді як серед німців та греків – 62,4%, росіян – 55,5%, поляків – 48,04%, молдаван – 22%¹⁶. У 1929 р. серед тих, хто здобував академічний ступінь у польських університетах, 40% були євреями¹⁷.

Через введення державної монополії на залізничний транспорт та виробництво тютюнових виробів втратило роботу багато єврейських службовців і робітників. За підрахунками дослідників, надлишок євреїв у Польщі, які були позбавлені нормальних умов існування, становив близько 1000000 осіб¹⁸. Більшість із них згодом емігрувала на Захід чи в Палестину. Однак через світову економічну кризу, яка тривала в 1929-33 рр., це явище не мало суто єврейський характер, торкнулося воно представників й інших етнічних спі-

¹³Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa Lwowskiego w okresie międzywojennym.– Rzeszów, 2005.– S. 64.

¹⁴Ibid.– S. 63.

¹⁵Ковба Ж. Людяність у безодні пекла...– С. 23.

¹⁶Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація // Український Історичний Журнал.– 1998.– № 6.– С. 25.

¹⁷Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa Lwowskiego...– S. 64.

¹⁸Качараба С. Еміграція євреїв...– С. 119-120.

льнот – українців, німців, вірмен тощо. Попри зазначені негаразди соціальна зайнятість єврейського населення радикально не змінилася; вони й надалі зберігали провідне місце в торгівлі, промисловості, вільних професіях та ремеслах.

Важливим джерелом для дослідження соціально-економічного становища євреїв є офіційні дані польської урядової статистики, які підтверджують, що за два десятиліття соціально-професійна структура представників цієї етнічної групи майже не змінилася порівняно з попереднім історичним періодом. Щоправда, протягом 20-30-их рр. ХХ ст. змінювалася динаміка кількісної присутності євреїв у найбільш освоєних галузях господарства (див. табл. 2-3).

Згідно з наведеними в таблицях статистичними даними, більшість єврейського населення Львівського воєводства, як і всієї Польщі, працювала у сфері товарно-грошових відносин, оренди і продажу нерухомості, частина – у шкільництві та будівництві. Значну кількість із них становили представники вільних професій. Порівнюючи стан довоєнного періоду, слід зазначити, що наприкінці ХІХ ст. у невеликих містечках східних та північно-східних повітів української Галичини євреї майже повністю (98,7%) монополізували торгівельну справу¹⁹ та право на пропінання²⁰. Однак на поч. ХХ ст. спостерігався значний поступ поляків й українців у господарській діяльності. Євреї втратили монополію в торгівлі, де зустріли конкуренцію з боку українських кооперацій та приватних торгівельних і промислових підприємств²¹. Останні активно організовували кредитні спілки, ощадно-позикові каси та господарські товариства. Спостерігалось поступове витіснення євреїв християнами із сфери обслуговування, частково з торгівлі та ремесел. Так, у 1906 р. надання банківських послуг було прерогативою євреїв (64%)²². Обмінні пункти, похоронні та експедиційні установи, заклади посередни-

цької праці також знаходились у віданні євреїв. У 1912 р. ситуація в зазначених сферах діяльності змінилася на користь християн. Вони стали власниками 83% фірм (не враховуючи торгівельних закладів), які працювали у сфері обслуговування²³. Збільшився відсоток християн, задіяних у галузі торгівлі – з 18,8% у 1906 р. до 24,6% у 1912 р. Подібне відбувалось у ремісничій сфері. Якщо в 1906 р. у власності євреїв було близько 54% ремісничих установ, то вже в 1912 р. їх кількість зменшилася до 41%²⁴. У міжвоєнний період ситуація продовжувала змінюватись на користь християн, що засвідчують матеріали офіційної урядової статистики.

І все ж, незважаючи на цей процес, євреї і надалі становили більшість у найприбутковіших сферах діяльності і належали до привілейованого стану в суспільстві, що, у свою чергу, надавало їм певний статус та додаткові важелі впливу як у соціально-економічному, так і в суспільно-політичному житті Галицького краю.

Аналогічне соціально-економічне становище єврейського населення було у Станіславівському і Тернопільському воєводствах (див. табл. 4-5).

З другої пол. 1920-их рр. у Галичині зросла кількість євреїв, зайнятих так званими вільними професіями. Їх кількість особливо переважала серед адвокатів і лікарів. Для прикладу, з 1700 практикуючих тоді лікарів 1150 були євреями, що становило близько 68% від загалу. Кількість дантистів сягала 43%, а старший медсестер – понад 45%. Дві третини всіх перукарів (понад 65%) і майже 80% кравців у Галичині також були євреями. Особи єврейського походження складали 41% працівників культури, театрів і кіно. Євреями були 2200 адвокатів, натомість серед українців – лише 450 осіб²⁵.

Для порівняння: поляки як представники політичної нації обіймали майже 70% посад в освіті, 90% – в урядових установах (суд, поліція та адміністрація). Незважаючи на те, що в 1910 р.

¹⁹Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym.– Rzeszów, 2005.– S. 63.

²⁰Жиди // Енциклопедія Українознавства.– Львів, 1993.– Т. 2.– С. 672.

²¹Там само.– С. 674.

²²Hoff J. Mieszkańcy małych miast...– S. 69.

²³Ibid.

²⁴Ibid.

²⁵Ковба Ж. Людяність у безодні пекла...– С. 24.

Таблиця 2

Населення Львівського воєводства згідно
з фаховим поділом і віросповіданням (1921 р.) (Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej
Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Statystyka Polski.— Warszawa, 1927.— Т. 27:
Województwo Lwowskie.— S. 299–302.)

Сфера діяльності	Загальна кількість зайнятих	Віросповідання				
		Римо- католики	Греко- католики	Протес- танти	Іудеї	Інші віро- сповідання
Загалом	2718014	1264162	1126207	379	313206	153
Кушнірство	51	31	4	—	15	1
Металообробна промисловість	6577	3773	1408	181	1206	9
Будівництво	9572	6213	1868	34	1444	13
Торгівля	42651	5260	1123	119	36116	33
Оренда житла	9335	3380	1642	217	4076	20
Транспорт і комунікація	3295	2554	504	28	208	1
Охорона здоров'я	4026	2500	553	28	913	32
Шкільництво	12161	8447	1736	102	1856	20
Наука, література	257	194	27	3	29	4
Театр, музика, спорт	1041	529	140	10	339	23
Військова сфера	6605	5825	331	69	334	46

Таблиця 3

Населення Львівського воєводства згідно
з фаховим поділом і віросповіданням (9.12.1931~р.) (Drugi powszechny spis ludności...—
Zesz.~68: Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa.— S. 412–444.)

Сфера діяльності	Загальна кількість населення	Віросповідання			
		Римо- католики	Греко- католики	Іудеї	Інші віро- сповідання
Загалом	2815178	1291336	1255592	242810	25440
Землеробство	2142262	962531	1128 388	31740	19603
Городництво, рибальство, лісництво	13163	9049	3501	488	125
Промисловість	277935	142369	63877	68697	2 992
Торгівля	129056	16281	5990	106384	401
Транспорт і комунікація	62228	44354	11414	6063	397
Держслужба	42875	27998	8623	5998	256
Освіта, наука, культура	20285	11606	3548	4872	259
Охорона здоров'я	11509	5370	1607	4451	81
Інші види діяльності	45265	29565	12447	2902	351
Без постійного заробітку	70600	42213	16197	11215	975

Таблиця 4

Населення Станіславівського воєводства згідно з фаховим поділом і віросповіданням (9.12.1931 р.) (Drugi powszechny spis ludności...— Wojewódstwo Stanisławowskie.— S. 296–328.)

Сфера діяльності	Загальна кількість населення	Віросповідання			
		Римо-католики	Греко-католики	Іудеї	Інші віросповідання
Загалом	1480285	245944	1079019	139746	15576
Землеробство	1105434	128645	954292	13764	8733
Городництво, рибальство, лісництво	7095	2957	3849	206	83
Промисловість	163781	45489	69596	45144	3552
Торгівля	65660	4629	4902	55741	388
Транспорт і комунікація	37475	20642	10146	5955	732
Держслужба	24696	13464	7071	3851	310
Освіта, наука, культура	10195	4306	2988	2668	233
Охорона здоров'я	6640	1754	1300	3439	147
Інші види діяльності	20262	7391	10373	2125	373
Без постійного заробітку	39047	16667	14502	6853	1025

Таблиця 5

Населення Тернопільського воєводства згідно з фаховим поділом і віросповіданням (9.12.1931 р.) (Drugi powszechny spis ludności...— Zesz. 78: Wojewódstwo Tarnopolski.— S. 269–296.)

Сфера діяльності	Загальна кількість населення	Віросповідання			
		Римо-католики	Греко-католики	Іудеї	Інші віросповідання
Загалом	1600406	586603	871971	134117	7715
Землеробство	1273183	460534	795024	11992	5633
Городництво, рибальство, лісництво	7634	4626	2691	269	48
Промисловість	130117	52000	39706	37567	844
Торгівля	72295	6300	4134	61705	156
Транспорт і комунікація	21777	12700	4730	4236	111
Держслужба	28407	17432	6954	3653	368
Освіта, наука, культура	10772	5526	2196	2956	94
Охорона здоров'я	5799	1752	999	3007	41
Інші види діяльності	18920	10364	6709	1651	196
Без постійного заробітку	31502	15369	8828	7081	224

у сільському господарстві було зайнято 68% усіх поляків, вони були переважно великими земле-власниками, орендарями та управителями маєтків. Тільки в селах тих повітів, які межували із Західною Галичиною, де поляки чисельно переважали кількість українців, вони власноруч здійснювали обробіток землі з метою отримання врожаю задля задоволення власних потреб. Для більшості з них (68,8%)²⁶ сільське господарство було основним джерелом прибутку для утримання сім'ї. У промисловій сфері їхня кількість сягала 16%. Однак, цей відсоток поступово зростає через урядову підтримку нафтової, лісової, гірничої, будівельної та інших провідних галузей промисловості. У торгівлі, міському та залізничному транспорті поляків працювало близько 8,5%, а серед представників вільних професій вони становили всього 7,5%. Незначна кількість польського населення була ремісниками і домовласниками²⁷. Згодом, як і в промисловості, їхня частка почала швидко збільшуватися, зокрема через загальнонаціональну підтримку польського населення в усій державі, особливо на етнічно чужих територіях, де кількісно вони були меншістю.

Важливим чинником, який вплинув на соціально-економічне становище всього населення української Галичини, було українсько-польсько-єврейське протистояння в кооперативній сфері. Цей рух, а також світова економічна криза й обмежувальна політика польської влади щодо євреїв, призвели до підриву позицій євреїв-ремісників та зайнятих у торгівельній сфері. Наприкінці 1929 р. в єврейській пресі були опубліковані статті, в яких український кооперативний рух вважався однією з причин економічних проблем єврейського населення²⁸.

Українські кооперативи, конкуруючи з єврейськими, намагались витіснити їх як посередників у торгівлі. Частково це вдавалося їм здійснити, оскільки єврейська кооперація суттєво поступа-

лася темпами розвитку українській. Уже у другій пол. 30-их рр. єврейських кооперативів було менше, ніж українських. Якщо в 1934 р. зареєстрували 718 єврейських кооперативних спілок, то через два роки їхня кількість зменшилася на 102 одиниці. Тоді ж чисельність українських кредитних кооперативів збільшилася на 57 установ, становлячи в 1936 р. 651 відділення²⁹. Водночас зросла кількість членів українського кооперативного руху (з 166000 в 1921 р. до 700000 в 1939 р.)³⁰, що засвідчує значне пожвавлення економічної та громадсько-політичної активності населення загалом.

Причини виникнення українського кооперативного руху пояснив один з опитаних респондентів: «Ну на шо їм [полякам. – П.Ч.] була [кооперативна спілка. – П.Ч.], як їх держава була, їх [у них. – П.Ч.] було всьо?! А українці мусіли сі гуртувати навколо того, що було. Кооператива була... От навколо кооперативу, навколо «Маслосоюзу», «Центросоюзу», от і гуртували сі...»³¹. З наведених слів випливає, що кооперативні спілки були своєрідними представниками та захисниками інтересів українського населення.

Співіснування української кооперації з єврейськими купцями стало однією зі складових проблеми співіснування двох спільнот. Помітну роль у цьому етносоціальному суперництві відіграла діяльність українського купецтва, яке поступово зміцнювало свої позиції. У серед. 1930-их рр. чисельність українських купців, ремісників, власників закладів гуртової торгівлі та дрібних підприємств сягнула в Західній Україні п'ятитисячної позначки³². Вихід українців на місцевий ринок супроводжувався, здебільшого, негативною реакцією представників тих етнічних груп, які традиційно домінували в економічному житті тутешніх міст і містечок. Однак, за бра-

²⁹Гам само.– С. 62.

³⁰Гам само.

³¹Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

³²Гон М. Українці та євреї Західної України другої половини 1930-х років: латентна війна // Сучасність.– 2003.– № 9.– С. 97.

²⁶Wierzbieniec W. Żydzi w województwie Lwowskim...– S. 133.

²⁷Ковба Ж. Людяність у безодні пекла...– С. 25.

²⁸Гон М. Із кривою на самоті. Українсько-єврейські відносини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935-1939 рр.).– Рівне, 2005.– С. 63.

ком часу (через наближення Другої світової війни) українські кооперативи суттєво не вплинули на соціально-економічне становище етнічних груп Галичини.

Кооперативний рух зазнавав певних обмежень і з боку органів державної влади Другої Речі Посполитої. Згідно з кооперативним законом 1934 р., діяльність Ревізійного Союзу Українських Кооперативів обмежувалася лише трьома воєводствами української Галичини. І все ж, станом на 1939 р. тут діяло понад 2500 українських спілкових інституцій, через які рух здобув значну соціальну базу. Траплялося, що незначна частина євреїв співпрацювала з цими кооперативними інституціями³³.

Для кращого розуміння досліджуваної нами проблеми спробуємо проаналізувати соціально-економічне становище єврейського населення на локальному рівні із залученням польового етнографічного матеріалу, зібраного автором у Старосамбірському р-ні Львівської обл. (тодішньому Добромильському повіті Львівського воєводства) та у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. (тодішньому Богородчанському повіті Станіславівського воєводства).

У міжвоєнний період усі невеликі містечка Галичини, зокрема й Добромиль та Хирів, залишалися польсько-єврейськими осередками, в яких усі ключові адміністративні посади перебували переважно в руках поляків, а промислові та торгівельні об'єкти – у віданні євреїв³⁴. Натомість 89% місцевого українського населення було задіяне переважно в сільському господарстві³⁵. Траплялися випадки, коли євреї займали також вищі адміністративні посади, зокрема у невеликих містечках: “[У містечку Солотвин. – П.Ч.]

був той, бурмістер, ...Галер називав сі – жид...”³⁶. Однак такі випадки були поодинокими.

Історик-краєзнавець Ігор Лазарик у дослідженні про Добромильський край навів низку цікавих фактів з тогочасного промислового життя зазначеної місцевості. Так, у 1936 р. у Хирові діяло два тартаки і два млини, на яких працювали 34 робітники, дві меблеві фабрики-майстерні (50 робітників) і цегельний завод (60 робітників). Власниками перелічених підприємств були євреї³⁷.

У Добромилі теж діяли підприємств регіонального значення, які належали євреям, зокрема Добромильський соляний завод, деревообробний комбінат “Добромиль” (заснував єврей Самуель Ліхтман у 1867 р.). Спершу названий комбінат був звичайним тартаком, а в 1932-33 рр. Ліхтман, купивши землю навколо нього, побудував деревообробний цех. У міжвоєнний період Ліхтман мав широкий ринок збуту, оскільки його товари продавались в Італії, Німеччині, Нідерландах і навіть в Єгипті³⁸. Власником іншого тартака також був єврей – Шпац, який конкурував із Ліхтманом. Восени 1939 р. комбінат націоналізувала радянська влада. У Добромилі знаходився і пивний завод, власником якого була єврейська родина Геклів ще з 1850-их рр. У 1936-37 рр. Геклі збанкрутували і завод перекупила єврейська родина Ференців, яка провела його реструктуризацію. На початку Другої світової війни власники заводу виїхали з Добромиля. Не менш прибутковим підприємством був цегельний завод “Тарнавський”, який належав єврею Тайтельбауму³⁹. З приходом радянської влади всі зазначені підприємства націоналізували і передали в державне управління. Отже, кількісний відсоток єврейського населення у промисловій сфері галицьких містечок був доволі високим, що підвищувало їхній соціальний статус серед інших етнічних спільнот.

Існували й інші види професій, в яких ак-

³³Там само.– С. 62-64.

³⁴Лазарик І. Добромиль та околиці.– Коломия, 1993.– С. 110.

³⁵Skorowidz...– Т. XIII: Wojewódstwo Lwowskie.– S. VIII; Skorowidz...– Т. XV: Wojewódstwo Tarnopolskie.– S. VIII; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 68: Wojewódstwo Lwowskie bez miasta Lwowa.– S. 412; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 65: Wojewódstwo Stanisławowskie.– S. 296; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 78: Wojewódstwo Tarnopolskie.– S. 269.

³⁶Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

³⁷Лазарик І. Добромиль...– С. 110.

³⁸Там само.– С. 156-157.

³⁹Там само.– С. 214.

тивно було задіяне місцеве єврейське населення, що підтверджує зібраний етнографічний матеріал: "...Були також шевці, вчителі, лікарі, адвокати. Так, називаючи прізвища, можна зазначити: Кеслят, Шор, Рогатин були адвокатами, Ляндау та Лівшиць – лікарями. У вільних професіях було більше українців та поляків. Їхніх магазинів у містечку було близько сотні. Продавали продукти та будь-які побутові речі. Торгували м'ясом, але тільки гов'яжим [яловичиною. – П.Ч.]. Свининою торгували українці або поляки. Всі магазини у неділю були зачинені, у суботу теж євреї не продавали у магазинах. Товари для продажу привозили переважно з Перемишля"⁴⁰; "Державних посад в управлінні євреї не займали, до Другої світової війни вони були тільки у віданні поляків, а українців та євреїв найбільше було у нотаріаті"⁴¹. Аналогічна ситуація спостерігалася в с.м.т. Нижанковичі Перемишльського повіту Львівського воєводства та с.м.т. Нове Місто Добромільського повіту, де євреї займалися переважно торгівлею⁴².

Важливе значення, особливо серед середніх прошарків єврейського населення, посідала крамнична або, як її ще називали, "лавочна" торгівля. У більшості випадків це була сімейна справа, в якій були задіяні як чоловік, так і його дружина. Остання безпосередньо торгувала в крамниці, а чоловік їздив на ярмарки для закупівлі товару. Якщо в сім'ї були сини чи дочки, то вони також зранку до вечора вели торгівлю в крамниці⁴³. Більшість єврейських "лавочників" належали до освіченого стану в суспільстві. Тільки незначна частина дрібних власників крамниць належала до нижчого соціального

прошарку⁴⁴. Часто євреї займалися перекупницькою діяльністю, зокрема бідніша верства. Вони "...скуповували збіжжя, яйця, телят [для виготовлення ковбасних виробів. – П.Ч.], коней, молоко і відправляли це все до Перемишля"⁴⁵. Основним місцем їхньої роботи були ярмарки і базари. Крім цього, єврейські купці цієї категорії скуповували хлібні вироби, полотно та різні тканини.

Для порівняння: в підросійській Україні в другій пол. ХІХ ст. перекупники проводили торговельні операції частково на власні заощадження, а частково на гроші, взяті під відсотки в заможних євреїв. Коли закінчувався ярмарок, вони продавали свій товар оптовому торговцю чи постачальнику. Інколи оптовий покупець заздалегідь давав перекупнику певну суму грошей, а після закінчення ярмарку отримував замовлений товар⁴⁶. Скуповуючи продукти в селян, залежно від товару, мірилом вантажу часто служив мішок, за допомогою якого перекупник мав швидко, щонайголовніше, точно визначити його вагу. Цікаво, що перекупник помилявся дуже рідко⁴⁷.

Джерелом значного прибутку представників єврейської етнічної групи було шинкарство (корчмарство), яким займалися переважно бідні євреї. У містах та невеликих містечках ще "зустрічалися шинкарі із книжників і порядних малозаможних господарів, будинки яких знаходились на зручному для шинку місці"⁴⁸. На пересічне галицьке містечко припадало в середньому 4-5 шинків⁴⁹.

У містах та невеликих містечках євреї намагалися також монополізувати торгівлю яловичиною та м'ясною промисловістю загалом. Яків Брафман так пояснював їхню мотивацію в цій справі: "До цього кроку їх мотивує не стільки бажання експлуатувати місцеве населення, скільки мати власну

⁴⁰ Зап. 16.07.2005 р. у м. Доброміль Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Мудрого Омеляна Йосифовича, 1920 р. н.

⁴¹ Зап. 16.07.2005 р. у м. Доброміль Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Красневич Іванни Миколаївни, 1924 р. н.

⁴² Зап. 9.07.2005 р. у с.м.т. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Хрін Ольги Лаврентіївни, 1922 р. н.; 13.07.2005 р. у с.м.т. Нове Місто Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Гавриляк Марії Василівни, 1930 р. н.

⁴³ Чубинський П.П. Труды... – Т. 7. – С. 84.

⁴⁴ Там само. – С. 85.

⁴⁵ Зап. 16.07.2005 р. у м. Доброміль Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Мудрого Омеляна Йосифовича, 1920 р. н.

⁴⁶ Чубинський П.П. Труды... – Т. 7. – С. 88.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. – С. 85.

⁴⁹ Зап. 16.07.2005 р. у м. Доброміль Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Мудрого Омеляна Йосифовича, 1920 р. н.

скотобойню кагалу, яка потрібна для забезпечення збору з кошерного м'яса"⁵⁰.

Відомо, що євреї споживають яловичину і м'ясо птиці. Згідно з іудейськими релігійними приписами, худому і птицю забиває "шохет" – єврейський різник, який може здійснювати ритуал лише цілковито чистим ножем. Крім цього, тварина чи птиця вважалася кошерною тоді, якщо під час її забиття ніж не пошкоджувався, тобто залишався таким самим таким, яким був до використання⁵¹. Оскільки зробити це було досить важко, то велика частина зарізаної худоби (близько 70-80%)⁵² відходила у трэф – ставала непридатною для споживання євреями через не дотримання чи порушення ритуалу забою скотини. М'ясо таких тварин продавали християнам на базарі. З ветеринарного погляду воно було абсолютно придатним для споживання.

Траплялися випадки співпраці українців, поляків та євреїв у ремісничій сфері на повітовому чи сільському рівні, що засвідчують етнографічні джерела: "Часто [українці. – П.Ч.] співпрацювали як з поляками, так і з євреями. Так, мій тато був кушнір, шив кожухи, а жид приймав шкіри. Часто українці вчилися у євреїв різного ремесла. Зокрема, наших хлопців жид вчив столярки, а один хлопець під час навчання вивчив єврейську мову"⁵³. Отже, така співпраця мала не лише економічний, а й освітній характер.

В українській історіографії поки що недостатньо висвітлена лихварська та орендна діяльність представників єврейського населення. Під час етнографічних експедицій було зафіксовано матеріали, які частково проливають світло на цей аспект економічних відносин. Так, у досліджуваний період успішно продовжувала розвиватись кредитно-боргова діяльність місцевих євреїв. Вони "давали [в борг. – П.Ч.] все, що було людині потрібно. Давали хто скільки правив [просив. –

П.Ч.], а жид знав, скільки в нього полі є; як він не віддасть, аби в нього поле забрати"⁵⁴; "При дружніх відносинах, які на той час [в міжвоєнний період. – П.Ч.] були, жиди часто давали товари чи гроші в борг. Вони мали таку чорну книжку і туди записували, хто скільки заборгував"⁵⁵; "Були випадки, що [євреї. – П.Ч.] давали гроші у борг під відсотки. Якщо боржник не мав змоги вчасно віддати позичене, то, за рішенням суду, жид мав право забрати хату, поле чи майно"⁵⁶.

Позичали в борг тільки тим особам, яким довіряли, і були це постійні клієнти. Така форма торгівлі називалась "торгувати на віру". "Якщо його [борг. – П.Ч.] хтось не повертав, то жид приходив до боржника і забирав у нього поле [земельний наділ. – П.Ч.], худобу чи якісь меблі з хати. Це називали – ліцитація"⁵⁷. Євреїв, що займалися виключно цією справою, було мало – дві-чотири особи в невеликому містечку. На теренах Наддніпрянщини в єврейському середовищі лихварів називали "процентниками"⁵⁸. Часто позичальники повертали відсотки натуральними продуктами ("відсотки мали натуральний характер, а саме: кури, яйця, картопля та інші продукти харчування"⁵⁹), інколи їх відробляли в різній господарській формі.

Боргову залежність українців від євреїв характеризує така оповідка: "В Порогах [село поблизу с.м.т. Богородчани. – П.Ч.] був собі такий Шайко Кецнер, що він був не дідичем, ну але таким великим землевласником. Він тими боргами, отим усім він зайняв десь коло 70% усіх сільгоспугідь

⁵⁴Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

⁵⁵Зап. 19.07.2008 р. у с.м.т. Богородчани Івано-Франківської обл. від Концура Івана Семеновича, 1931 р. н.

⁵⁶Зап. 16.07.2005 р. у м. Добромилі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Мудрого Омеляна Йосифовича, 1920 р. н.

⁵⁷Зап. 9.07.2005 р. у с.м.т. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Козоріса Романа Йосифовича, 1925 р. н.

⁵⁸Чубинский П.П. Труды...– Т. 7.– С. 87.

⁵⁹Зап. 10.07.2004 р. у с. Гусаків Мостиського р-ну Львівської обл. від Матушевського Романа Миколайовича, 1926 р. н.

⁵⁰Брафман Я. Книга кагала. Матеріали для изучения еврейского быта.– Вильна, 1869.– С. XV.

⁵¹Там само.

⁵²Чубинский П.П. Труды...– Т. 7.– С. 88.

⁵³Зап. 19.07.2008 р. у с.м.т. Богородчани Івано-Франківської обл. від Концура Івана Семеновича, 1931 р. н.

у селах. Він у людей за борги забирав поле й хату, всьо забирав. Як би ще років 10-15 проіснувала Польща, то всі би були його рабами, всі би в його хаті сиділи і на Шайковім городі картоплю ростили, ніхто би своєї хати не мав і свого городу був би не мав”⁶⁰. Цитована оповідка також засвідчує, що внаслідок заняття лихварством частина євреїв згодом ставала великими землевласниками. Звісно ж, їх кількість була значно менша, ніж серед поляків.

Наявність землевласників серед єврейського населення підтверджує дослідження Жанни Ковби. Авторка з'ясувала, що кількість євреїв, які утримували 50 і більше гектарів землі, у Львівському воєводстві становила 4,3%, у Станіславівському воєводстві – 2,5%, у Тернопільському воєводстві – 3,5%⁶¹. Слід наголосити, що в більшості випадків вони були лише власниками землі, а її обробітком займалися представники інших етнічних спільнот, передусім української, а також польської. І все ж, чисельність євреїв-землевласників суттєво не впливала на загальну професійну зайнятість західноукраїнських євреїв.

Економічні відносини в єврейській громаді характеризує зібраний польовий матеріал. Так, “...лісоексплуатацією [у Богородчанському повіті. – П.Ч.] занимала сі жидівська фірма “Глезінгер” – жида, а він [Кецнер. – П.Ч.] мав поле і через його поле йшла дорога, а він тримав свою охорону. З його поля взяти лопату снігу і кинути на дорогу..., бо там дерево везут [тоді. – П.Ч.] не трактори тыгали, коні тыгали, дерево каміні ловит, поволоцкі тягли..., то, не дай Боже, було з його поля кинути лопату снігу на дорогу. Не вільно [не можна. – П.Ч.] було. І жид з жидом!”⁶². Як бачимо, через економічні відносини і між євреями траплялися значні непорозуміння.

Окрім великих землевласників, у сільській місцевості проживали євреї з середнім і низьким рі-

внем статку. Зазвичай у пересічному галицькому селі проживало від однієї до семи єврейських родин. Тільки у приміських селах їхня кількість могла сягати десяти і більше сімей, які займалися посередницькою торгівлею, овочівництвом, скотарством та орендою землі. Були серед них також багаті та середнього достатку. Однак, існують твердження, що в окремих галицьких повітах один єврейський торговець припадав на кожні 8-10 сімей, а село з 80 селянами могло мати 6-8 торговців чи корчмарів⁶³. Через велику внутрішню конкуренцію та низьку купівельну спроможність місцевого населення більшість зайнятих у торгівлі євреїв ледве заробляли на прожиття. У результаті, на кін. ХІХ ст. значна частина галицького єврейства складалася з так званих “Luftmensen” – людей, що жили “з повітря”, тобто не мали постійних засобів існування й утримувалися єврейською громадою⁶⁴. Один із респондентів так описав їхнє становище: “Розумієте, жида жили своєю громадою, яка називалася кагал, вони жили кагалом. І рабин був. І от є багатий жид і бідний жид, такі протилежності, то аби не було тих бідних, аби ті бідні могли жити, то багатий мусив зробити відповідний внесок. Там вони вже якось розраховували, який то внесок має бути в користь того кагалу, а кагал мав тому бідному жидови давати допомогу. Ось тут біля нас був бідний жид, то він мав сивого коня та й їхав на штильвазі, що комусь підвезе. А жида не платили фактично йому за виконану роботу, а платили йому на підтримку, щоб він жив”⁶⁵. На мало-заможність значної частини єврейської спільноти вказував польський письменник Болеслав Прус, яке згодом відзначив англійській історик Норман Дейвіс: “Дехто думає, ніби тільки євреї серед нас є капіталістами, а отже, фінансовою силою; як на мене, величезна більшість євреїв – це злидарі, найзлиденніші серед злидарів”⁶⁶.

⁶⁰ Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

⁶¹ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла... – С. 24.

⁶² Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

⁶³ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 340.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Зап. 21.07.2008 р. у с.м.т. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мартинця Григорія, рік народж. невідомий.

⁶⁶ Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. – К., 2008. – С. 638.

Отже, поширена серед сучасників думка про багатство всіх представників єврейської громади часто не відповідає дійсності. Як і в будь-якій іншій етнічній спільності, серед них існувала значна соціально-економічна нерівність. Були дуже багаті євреї, які управляли значними фінансово-економічними потоками, контролювали значну частину промисловості і торгівлі, а були й бідні, які заробляли на життя ремеслами чи дрібною торгівлею або, в гіршому випадку, проживали за рахунок єврейської громади – кагалу. Ця економічна нерівність відобразилась в існуванні в середині єврейської громади кількох соціальних прошарків.

До привілейованого класу належала найбільш заможна верства єврейського населення – особи, які володіли великими грошовими капіталами, за допомогою яких проводили широкомасштабні товарно-грошові операції. Їхні фінансові можливості дозволяли здійснювати вплив на всі сфери життєдіяльності Галичини та поза її межами. Представники цього соціального стану користувалися великою повагою та пошаною в суспільстві. Основними видами їхньої діяльності була торгівля, провідні галузі промисловості (особливо нафтова і гірнична) та кредитно-фінансова сфера. До вищого соціального прошарку також відносились служителі культу. Часто їх називали “кастою” мудреців⁶⁷. Завдяки своїй освіті, яка дозволяла їм тлумачити Тору і Талмуд, вони мали великий авторитет всередині єврейської громади – кагалу. До так званого середнього класу належали представники вільних професій – лікарі, адвокати, працівники освіти, культури і мистецтва. До цього ж прошарку також належав освічений торговий люд – власники крамниць, ювеліри тощо. Найнижчу соціальну категорію євреїв становили ремісники, неосвічені дрібні торговці, особливо власники сільських корчм, зайнята в сільському господарстві біднота та міська біднота.

У міжвоєнний період українська Галичина залишалася аграрним краєм з низькою урбаністичністю, де більшість населення було селянами, і в яких основним видом діяльності було сільсь-

ке господарство. Звідси впливає важлива особливність і відмінність соціально-економічного становища єврейської етнічної групи від інших етнічних спільнот, яка полягала в тому, що майже третина (31%)⁶⁸ її представників проживала в сільській місцевості, але в сільському господарстві було зайнято лише 5-8%. Решта євреїв, займаючись ремеслами і торгівлею, нічим іншим, окрім менших розмірів прибутків, не відрізнялася від своїх одновітців, які проживали в міському середовищі. Це створювало певний дисбаланс у соціально-професійній приналежності етнічних спільнот. Оскільки в інших мешканців сільської місцевості (українців, поляків та німців) основним видом діяльності залишалося землеробство.

Загалом, враховуючи вищезазначені особливості Галицького краю, соціально-економічне становище єврейської етнічної групи було значно кращим, ніж українців, передусім через вищий освітній рівень, зайнятість у всіх сферах життєдіяльності суспільства та фінансово-економічні можливості. Щодо переваги над польською громадою, то тут ситуація була дещо складнішою, оскільки поляки займали виразну більшість в органах місцевого самоврядування, державних органах управління та в освітній сфері. Тоді вони були політичною елітою з усіма наслідками, які випливали з цього статусу. Щоправда, останні поступалися євреям у фінансово-економічному становищі, що робило і євреїв, і поляків взаємозалежними під час вирішення важливих справ. Представники інших етнічних груп (німці, росіяни, вірмени тощо), які проживали в українській Галичині в міжвоєнний період, відігравали другорядну роль у соціально-економічних процесах та мали незначний вплив на суспільне життя цього краю.

⁶⁷Чубинский П.П. Труды...– Т. 7.– С. 74.

⁶⁸Skorowidz...– Т. XIII: Wojewódstwo Lwowskie.– S. VIII; Skorowidz...– Т. XV: Wojewódstwo Tarnopolskie.– S. VIII; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 68: Wojewódstwo Lwowskie bez miasta Lwowa.– S. 412; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 65: Wojewódstwo Stanisławowskie.– S. 296; Drugi powszechny spis ludności...– Zesz. 78: Wojewódstwo Tarnopolskie.– S. 269.